

Валерій Солдатенко

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙ ВЗАЄМИН УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА (РЕВОЛЮЦІЙНА ДОБА 1917-1920 рр.)

Запропонована тема з фактологічного боку в більшості знайома фахівцям. А ось щодо осмислення тогочасних процесів, виведення необхідних уроків — тут, гадається, є чимала проблема. Достатньо наочно в тому переконує сьогоднішня історіографія.

Дуже поширеною в ній, зокрема, версія, буцімто українці дуже любили й підтримували рідну владу. Однак все «зіпсували» більшовики й російські інтервенціоністи. Вони силоміць нав'язали чужий, протиприродний режим, з яким доводилося миритися десятиліттями. Фабула проста, однак далеко небездоганна і не у всьому переконлива. Вона спростовувалася не лише радянською історіографією, а й активними, провідними учасниками Української революції та її першими й найталановитішими істориками В. Винниченком, П. Христюком, М. Шаповалом, а також такими вдумливими аналітиками — дослідниками з діаспори, як, наприклад, І. Лисяк-Рудницький. Зокрема, останній, гадається, дуже слушно зауважував: «Легенда, що її треба здати до архіву, це казка про «бесчисленні полчища» ворогів, що під їх ударами буцімто завилася українська державність. У дійсності інтервенційні московські армії під час першої та другої навали (зими 1917-1918 та 1918-1919) були відносно малі. Кремль до літа 1919 року не диспонував великою регулярною армією. Советська експансія була здібна поширюватися на ті країни, що їхнє власне безголів'я робило з них легку здобич. Якщо могли зберегти незалежність Фінляндія та мініатюрні балтицькі республіки, розташовані перед ворогами Петрограда, то чи не повинна була встояти кількадесятимільйонна Україна з її велетенськими ресурсами? Також міжнародна кон'юнктура української справи була впродовж перших двох років революції

сприятлива. Отже, причини невдачі треба шукати насамперед у внутрішньому стані самого громадянства на Україні»¹.

Зважаючи на вищевикладене, є доцільним висловити деякі міркування і зауваги.

Досить тривалий час після Лютневої революції українські лідери не мислили себе здатними до виконання владних функцій. Центральна Рада вітала утворення Тимчасового уряду, довіряла його у своїй підтримці, з повагою ставилася до губернських комісарів Тимчасового уряду, комітетів об'єднаних громадських організацій. Ідеальною метою вважалося переконання Тимчасового уряду в необхідності згоди, бодай декларативної, на обласну (тобто українську, територіальну) автономію. Уособленням такого результату видавалися Українські Установчі збори (Сойм). З них, власне, і мало починатися формування національної влади.

Однак життя, тим більше в революційну добу, виявилось значно багатшим, складнішим, непередбачуваним.

Коли Тимчасовий уряд відмовився вести переговори з делегацією, надісланою Центральною Радою до Петрограда у травні 1917 р., більше того — дав зрозуміти, що до Всеросійських Установчих зборів ніякі розмови про українську автономію неможливі, й навіть вдався до грубих погроз, натискних акцій (заборона скликання Другого Всеукраїнського військового з'їзду), Центральна Рада змушена була зробити кроки, які притаманні справжній владі. 10 червня 1917 р. вона видала Перший Універсал. Крім декларування автономних прагнень ("Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані, вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням — Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські Збори. Ті ж закони, що мають лад давати по всій російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті"), в документі прямо говорилося про те, що до скликання Установчих зборів управлінську місію в суспільстві бере на себе Центральна Рада.

Слід сказати, що цей крок Ради виявився вимушеним. Про це йдеться в багатьох тогочасних документах. Так, у доповідній записці Центральної Ради Тимчасовому уряду та Виконавчому

комітету Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів розлого зазначалося: «Українська Центральна Рада як представницький орган, зорганізований українською демократією, досі відогравала, навіть і тепер відограє здержуючу роль, звертаючи рух у зорганізоване русло.

Але вона могла й може це робити тільки до того часу, поки така організація йде в контакт з натуральним розвитком народнього руху. Коли з якоїсь причини вона муситиме припинити, або навіть відмовитися від своєї організаційної діяльності, її знесе стихійний потік.

...Ми беремо на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового Правительства, Ради Робітничих і Солдатських Депутатів і всієї демократії на теперішній стан справи й закликаємо піти нам назустріч у здійсненню нашого важкого відповідального завдання — звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не сприяв би всеростучим національним суперечкам, а навпаки, помагав би організації сил всієї Росії. Ми закликаємо якнайважливіше прислухатись до гомону сеї стихії»².

Витративши ще немало слів для того, щоб якомога вигородити себе в очах офіційного Петрограда, українські лідери, зрештою, переходили до основного: перед загрозою неконтрольованих процесів Центральна Рада прийшла «до твердого переконання, що самотнім правильним виходом з такого стану буде негайне задоволення домагань, котрі українська демократія в особі Української Центральної Ради представляє Тимчасовому Правительству й Раді Робітничих і Солдатських Депутатів і які ми тут коротенько викладаємо:

1) Беручи під увагу однодушне домагання автономії України, виставлені українською демократією, сподіваємося, що Тимчасове Правительство висловить у тім або іншій акті принципіально своє прихильне відношення до сього постуляту»³.

В.Винниченко адекватно оцінював у «Відродженні нації» тогочасну позицію проводу Української революції: «Отже ніякого страхіття ми не домагалися. Ми тільки скромно хотіли, щоб Правительство «в тому чи іншому акті висловило принципіально своє прихильне відношення до сього постуляту» — автономії України. Тільки принципіально. Тільки десь там собі хоч згадайте, що ви іменно до автономії України ставитеся «прихильно». Не заводьте її зараз, ми готові стільки там треба ждати здійснення цього

постуляту; не вирішуйте навіть його тепер, не кажіть, що так і буде, заявіть тільки, що «ви прихильно ставитесь...»⁴.

Стає зрозумілим виправдовувальний, вибачливий (перед Тимчасовим урядом) і тон Універсалу: «...І тепер, народі український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли тимчасове російське правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе».

У цих словах і визнання того, що українське суспільство було налаштоване значно радикальніше за свій провід щодо намірів зреалізувати волю нації, оформлену на Українському конгресі 6-8 квітня 1917 р. Маса вимагали невідкладних заходів у справі українізації армії, засудило великодержавну поведінку Тимчасового уряду щодо українських ініціатив, зажадало припинення безплідних спроб домовитися з офіційним Петроградом, пропонувало Центральній Раді взяти на себе управлінські функції.

Незважаючи на те, що Центральна Рада, створений нею виконавчий орган — Генеральний Секретаріат і надалі вели себе дуже помірковано, обережно, діяли з оглядкою, авторитет у влади, що оформлялася явочним шляхом, був дуже високим. Виявами широкомасштабної підтримки власної влади були численні листи, телеграми, які щоденно надходили до Центральної Ради, резолюції численних зборів, мітингів, які проводилися повсюдно, і обов'язково на почесного голову, обирали керівника Центральної Ради М.Грушевського. В.Винниченко, Голова Генерального Секретаріату, назвав такий феномен правління, свій уряд — морально-правовою владою. «Це не було міністерство в звичайному розумінню, — наполягав він. — ...Але це була Рада Міністрів для української, свідомої, організованої демократії. Це був Уряд для тих, хто почував над собою примус законів духу, а не законів фізичної сили. Це був ідеальний уряд, прообраз тих Урядів, які колись матиме людськість, коли позбавиться від усіх засобів насильства й грубого злочинного примусу. Основою його була добра воля, довіря й спільна мета тих, хто визнавав його.

...Це був, здається, перший і єдиний у всій історії людськості Уряд, який повстав без насильства, без примусу, без усяких органів і засобів урядування, але який був справжнім Правительством з великою моральною силою, з неписаними, необставленими тюрмою, нагайом і жандармом законами»⁵.

Щоправда, той же таки В. Винниченко не раз згадував і про вади, складності роботи українського уряду, жалівся на відсутність у нього реальних важелів впливу на суспільство, брак коштів, інших матеріальних чинників.

Однак, безумовно, зовсім не це було головною проблемою для нової влади. Заявивши про народоправні стратегічні плани, Центральна Рада, Генеральний Секретаріат чи то не збиралися, чи то не могли організувати на відповідні дії політично активні елементи суспільства й ефективно просуватися до поставленої мети.

Та все ж В.Винниченко був правий, маючи на увазі справді широку й високу довіру до української влади, по-суті, легітимізованої внаслідок переговорів делегації Тимчасового уряду з представниками Центральної Ради наприкінці червня прийняттям спеціальної постанови уряду з українського питання 3 липня 1917 р.

Однак слід визнати, що авторитет української влади ґрунтувався не стільки на конкретних справах, скільки на сподіваннях, що оголошений нею курс буде реалізованим.

Маси готові були рішуче підтримувати Центральну Раду, Генеральний Секретаріат і виступити на їх оборону від свавілля Тимчасового уряду, коли останній видав вкрай антиукраїнську, образливу інструкцію 4 серпня. Однак, замість того, щоб спертися на масове невдоволення діями Петрограда, українські лідери шукали шляхи до відступу, переживши при цьому урядову кризу ще офіційно незатвердженого Генерального Секретаріату й умовивши М.Грушевського не залишати головування в Раді (він звернувся з відповідною заявою про звільнення).

Можливо, тоді українство вперше з такою силою й наочністю переконалося в невідповідності своєї влади викликам часу. Безперечно, дедалі виразніше проступала тактика зволікань щодо практично всіх нагальних питань моменту: земельного, припинення війни, українізації армії та ін.

Тому прихід до влади більшовиків не викликав скільки-небудь істотних протестів, тим більше — активної протидії в народних низах. Лояльно, а то й з підтримкою, зустрічалося взяття влади на місцях Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів. А проголошення Третім Універсалом Української Народної Республіки, навпаки, не викликало очікуваного масового ентузіазму, що приголомшило керівництво Центральної Ради. Втім, посилену апеляцію Універсалу до чинників, які знаходилися поза межами України — «країв і областей», які б

підтримали ініціативу Центральної Ради щодо творення з Києва нової російської федерації, також видається логічним тлумачити як невіру в потенції власного народу, як ставку на те, що влада Центральної Ради знайде підтримку десь зовні, а не у власному, українському суспільстві⁶. Подальша ж поведінка Генерального Секретаріату, особливо недолугі інструкції щодо відкладення до кращих часів («на потім») реалізації положень Універсалу про ліквідацію поміщицького землеволодіння, каральні акції на захист поміщиків, передусім — польських, на Правобережжі, в яких селяни зважилися захоплювати землю на підставі «Декрету про землю» II Всеросійського з'їзду Рад, зовсім підірвали авторитет української влади. То ж і зовні активніша за попередній період українізація армії виливалася здебільшого у банальний обман: приїзд додому українських вояків, щоб насправді встигнути взяти участь у поділі землі, як виявлялося, всупереч рідній, українській владі.

Ситуація для Центральної Ради й Генерального Секретаріату стала безнадійною з початком наступу червоних на Київ. Боронити українську владу ніхто не бажав, і вона вдалася до вельми сумнівного використання зовнішнього чинника — запрошення в Україну австро-німецьких окупантів. Як відомо, це ніскільки не допомогло. А брутальний розгін Центральної Ради не викликав народної протидії.

То ж яким би привабливим не здавався б республікансько-демократичний лад, запропонований, виборюваний, зрештою навіть уконститутований, українською владою, він виявився практично не життєспроможним, бо вона (влада) не запропонувала ефективної політики, яка відповідала б корінним інтересам українства. При цьому важко стверджувати, що такий результат був зумовлений значним політичним досвідом, рівнем політичної вихованості й розвинутості суспільства. Для цього історія просто не відвела часу. Тут, швидше, йшлося про реакцію, умовно говорячи, на генно-рефлекторному, чуттєвому, та все ж прагматичному рівні.

Ще більшою мірою подібний висновок напрошується, коли йдеться про ставлення суспільства до влади гетьмана П. Скоропадського.

Буквально за два тижні після державного перевороту 29 квітня 1918 р. абсолютно більша його частина опинилася в протилежному від влади таборі. Маються на увазі рішення селянського, робітничого з'їздів, з'їздів УСДРП й УПСР, численних інших

форумів, формування Українського національно-державного союзу. Це було майже тотальне несприйняття авторитарно-монархічної влади, спроба повернення до дореволюційних (ще до лютневих) порядків.

Ще більше протистояння влади і суспільства уособилося в загальній стихійній повстанській боротьбі селянства, страйкових акціях пролетарів, усвідомленні керівництвом українських партій необхідності повалення гетьманату.

І 1918 рік яскраво продемонстрував, що за наявності реальних альтернатив — республікансько-демократичної та авторитарно-монархічної, українське суспільство чітко, безкомпромісно й усвідомлено стало на бік першої моделі суспільного розвитку, пов'язуючи своє майбутнє з силами, які вже один раз виявилися навіть не на висоті становища. Та все ж республікансько-демократична влада видавалася перспективнішою порівняно з ненависним, антинародним режимом гетьманату.

Однак і «друге пришествя» до влади республікансько-демократичного табору виявилось безталанним. Владу роз'їдали, розривали зсередини внутрішні суперечності. Зіткнулися два протилежні устремління: 1) очолюване В.Винниченком прагнення максимально наблизитися до народних і національних інтересів, започаткувавши Республіку трудового народу на базі трудових рад, і 2) орієнтація С.Петлюри на силу багнета (режим отаманщини)⁷.

Другий варіант виявився неприйнятним для українства. І оскільки для реалізації першого варіанту і його прибічників сил було недостатньо, маси опинилися у вкрай непростій ситуації: ні до кого було хилитися, ні на кого сподіватися, навіть ні в кого вірити. Мова, звісно про варіанти, моделі української влади. І народні низи неухильно еволюціонували в бік визнання переваг радянської влади, політики, що її проводили більшовики. Не останню роль тут відігравало й те, що інші сили (білі, австро-німецькі окупанти, різні інтервенти — антантські, польські) несли, по суті, поновлення все тих же дореволюційних (долютневих) порядків. То ж полівіння українських мас було зовсім не випадковістю, а детерміновано набутим у часи революції власним досвідом, пошуком тієї влади, яка б гарантувала забезпечення народних інтересів і прагнень.

Переконливим унаочненням глибинних суспільних тенденцій стало практичне згорання роботи і втрата членів українськими партіями, котрі починали національно-визвольну революцію:

УСДРП й УПСР. Значна їх частина з розвитком революційних процесів сприйняла комуністичну ідеологію, визнала (хоч і не беззастережно) радянську владу. Утворивши дві партії — Українську комуністичну партію (боротьбистів) і Українську комуністичну партію, делегувавши своїх представників до уряду й органів місцевої влади, обидві партії взяли на себе відповідальність за долю народу, нації. І в їх виборі проглядається не випадковість, не стільки суб'єктивна поведінка партійних лідерів, а й значною мірою об'єктивна зумовленість, пошук відповідності дій влади нагальним потребам прогресивного поступу нації, народу.

Вищевикладене, звісно, лише загальна схема, яка може й повинна бути наповнена наявною досить широкою аргументацією (у певних проявах і такою, що допускає неоднозначність оцінок і тлумачень). Та головний висновок, гадається, незаперечний. Досвід формування й функціонування української влади в 1917–1920 рр. переконливо свідчить, що суспільству зовсім не байдуже, яка модель управління пропонується владою й наскільки ефективно вона реалізується. Воно (суспільство) не готове довго чекати здійснення обіцяних проектів і програм, причому таких, які відповідають корінним інтересам більшості народу. В протилежному разі розраховувати на розуміння, масову підтримку — просто марно. А без того неможлива ніяка надійна, оптимістична перспектива.

¹ Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. — Мюнхен, 1973. — С. 215.

² Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. — Київ-Відень, 1920. — С. 161-162.

³ Там само. — С. 163-164.

⁴ Там само. — С. 166.

⁵ Винниченко В. Назв. праця. — С. 226-227.

⁶ Детальніше див.: Солдатенко В. Ф. Третій Універсал Центральної Ради і плани федеративного переустрою Росії // Український історичний журнал. — 2003. — № 4. — С. 3-10.

⁷ Детальніше див.: Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 625-767; Його ж. Три Голгофи. Політична доля Володимира Винниченка. — К., 2005. — С. 95-125.